

Apulaisprofessori Minna Ruckenstein
Kuluttajatutkimuskeskus
Helsingin Yliopisto
minna.ruckenstein@helsinki.fi

Asiantuntijalausunto: VNS 7/2018 vp Valtioneuvoston selonteko tietopolitiikasta ja tekoälystä

Eettistä tietopolitiikkaa tekoälyn aikaudella selontekoa taustoittavat *Suomen tekoälyaika* -raportin linjaukset, joiden tavoitteena on tukea suomalaisten yritysten ja yhteiskunnan kilpailukykyä hyödyntämällä laajamittaisesti aineistomassoja sekä nopeuttamalla ja helpottamalla tekoälysovellusten käyttöönottoa. Nämä tavoitteet edellyttävät selonteon mukaan monitieteisen osaamisen kasvattamista ja kerryttämistä. Koulutukseen ja tutkimukseen on tehtävä rohkeita linjauksia osaamisen kasvattamiseksi. Suomesta toivotaan tekoälyajan suunnannäyttäjää, jolla on maailman parhaat julkiset palvelut ja käytössä uudenlaisia yhteistyömalleja onnistumisten kiihdyttämiseen. Eri alojen osaajilta – olivat he sitten tilastotieteen, viestinnän tai kauppatieteiden alalta – toivotaan tilannekohtaista ja vuorovaikutteista ongelmanratkaisukykyä.

Selonteko linjaa kansainväliseksi kilpailueduksi ja Suomen malliksi tekoälyn kehittämisen ja soveltamisen eettisesti kestäväällä tavalla. Suomessa on tehty urauurtavaa työtä omadata-ajattelun edistämisessä. Vuosittaiset konferenssit ovat tuoneet Helsinkiin satoja teknologia-alan asiantuntijoita eri puolilta maailmaa pohtimaan ja esittelemään ihmislähtöisiä tapoja hyödyntää henkilökohtaisia aineistoja. Omadatatyöskentelyyn pohjautuvat mallit voivat tulevaisuudessa tukea yhteisten sektorit ylittävien käytänteiden muodostumista julkishallintoon.

Selonteossa painotetaan myös omadatakeskusteluissa esille tuotua itsesääätelyä. Aineistomassojen pohjalta tehtävään päättelyn ja päätöksenteon automatisointiin liittyy eettisiä, oikeudellisia ja taloudellisia kysymyksiä, joille ei ole yhteisiä pelisääntöjä tai edes jaettuja sisältöjä. Selonteko viittaa ”sumuiseen kansainväliseen kokonaiskuvaan”. Jotta tällaisessa maastossa opittaisiin suunnistamaan, työtä on kohdennettava yhteisten näkymien selkiyttämiseen, käsitteiden luomiseen ja koetteluun sekä konkreettisten esimerkkien avulla oppimiseen. Proaktiivinen itsesääätely toimii nopeasti muuttuvassa kentässä usein paremmin kuin hitaampi lainsäädännöllinen työ.

Eettisen itsesäätelyn kehittäminen

Itsesääätelyä varten luodaan parhaillaan EU-tasolla viitekehyksiä, jotta uusien teknologioiden käyttöönottoon liittyviä uhkia ja mahdollisuuksia opittaisiin arvioimaan. Viitekehysten tyypillistä sanastoa ovat yksityisyys, vastuullisuus, luottamus, ihmisarvo, oikeudenmukaisuus, vääristymien välttäminen, syrjimättömyys ja läpinäkyvyys. Toisinaan niissä kiinnitetään huomiota esimerkiksi kuluttajansuojaan ja korvausmekanismeihin.

Kansainvälisellä yhteistyöllä vaikutetaan eettisten viitekehysten sisältöön ja eettisyyteen liittyvien käsitteiden sisältöön ja poliittisiin painotuksiin. Viitekehyksessä otetaan kantaa esimerkiksi opetusaineiston laatuun tai algoritmien käyttöön liittyviin vääristymiin, tietosuojan tai kansalaisten perusoikeuksiin. Niiden avulla voidaan pyrkiä kohti standardointia, sertifikaatteja ja oikeudellista sääntelyä.

Eettisyyttä korostavat viitekehykset ovat tärkeitä sumuisessa maastossa suunnistamiseen. Jotta käytännön itsesäätely kehittyisi ja siinä kehityttäisiin, viitekehysten muotoilun rinnalla on kuitenkin tuettava myös toisenlaisia aloitteita. Kuluttajatutkimuskeskuksessa Helsingin yliopistolla tekemämme tutkimus omadata-aloitteeseen liittyvästä aktivismista (Lehtiniemi & Ruckenstein 2019) painottaa jaettujen käytäntöjen ja hallinnan mallien tärkeyttä. Oikeudenmukaisuus tai vastuullisuus

toteutuvat käytännöissä, jotka määrittävät ja rajaavat kenellä on pääsy aineistoihin ja kuka hyötyy aineistoanalyysistä. Hallinnan mallit taas asettavat automatisaatioon liittyvän päätöksenteon rajat, jotka viime kädessä määrittelevät voivatko eettiset periaatteet toteutua.

Tutkimuksemme näkökulmasta pelkkien ylevien periaatteiden ja tavoitteiden määrittäminen ei siis riitä siihen, että eettinen tietopolitiikka voisi toteutua. Käytännössä yleisluontoisia periaatteita tulkitaan varsin joustavasti ja omia tarkoituksiperiä alleviivaten. Se tarkoittaa sitä, että omadataperiaatteet voivat tarkoittaa yhdelle toimijalle digitaalisten oikeuksien suojaamista, kun taas toinen käyttää niitä siihen, että varakkaille tarjotaan yksityisyyttä palveluna. Käsitteiden avoimuus on etu, kun uudelle ilmiölle halutaan näkyvyyttä. Kun pyritään kehittämään itsesääätelyä, käsitteille on kuitenkin tuotettava konkreettista sisältöä, jotta niistä saadaan tukea tehtäville päätöksille. Tämä on tärkeää myös eettisen tietopolitiikan kannalta: itsesääätely kehittyy, kun eettisestä arvioinnista tulee jatkuva prosessi. Silloin on ymmärrettävä yleisempiä eettisiä periaatteita, mutta myös eettisyyttä arjen käytäntöjen ja hallinnan mallien näkökulmasta.

Suosituksia itsesäätelyn kehittämiseen

Itsesäätelyn kehittämistä varten tarvitaan esimerkkitapauksia eri aloilta ja erilaisista yhteyksistä. Päätöksenteon automatisointiin liittyy kysymyksiä, jotka eivät siirry toimialalta toiselle. Se mikä on yhdellä toimialalla hyväksyttävää, on toisella alueella eettisesti arveluttavaa. Suurin osa huolellisesti kirjatuista esimerkeistä, joita meillä on tällä hetkellä käytössä, on Yhdysvalloista. Niiden rinnalle tarvitaan pohjoismaisia ja eurooppalaisia esimerkkejä, jotka tuovat esille oman toimintaympäristömme erityispiirteitä.

Esimerkkitapausten avulla voi irtautua uhka-mahdollisuus ajattelusta, joka vie keskustelua lukkiuttaviin asetelmiin (tekoäly talouden pelastajana – tekoäly vie toimeentulon). Tekoälysovellukset ovat työkaluja, joilla voi toteuttaa hyviä tai huonoja pyrkimyksiä. Uhat ja mahdollisuudet liittyvät molemmat teknologian kehittymiseen. Eettistä arviointia tarvitaan nimenomaan erojen tekemiseen.

Itsesäätelyn tueksi on avattava mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja johdonmukaisesti onnistuneita, epäonnistuneita, epäselviä ja kehittyviä käytäntöjä. Ylipäätään eettistä tarkastelua tulisi ohjata olemassa olevien esimerkkien ja vakiintuvien teknologioiden käyttöjen arviointiin. Tämä on tärkeää, koska ihmiset oppivat konkreettisten esimerkkien avulla. Esimerkit antavat tarpeellista rakennusainetta oman ajattelun kehittämiseen. Näin automaation rajat tai tietojenkäsittelyn eettisten ja lainsäädännöllisten kysymysten yksityiskohdat alkavat hahmottua.

Ajankohtaisia käytännön esimerkkejä, joiden avulla tietopoliittisista kysymyksistä voi muodostaa yhteistä tietopohjaa ovat esimerkiksi seuraavat:

- Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnan päätös kieltää luotonannossa pelkkä tilastollinen arviointi
- Verohallinnon automaatioon liittyvät virheet ja läpinäkymättömyys
- Teknologiayritysten itsesäätelyn käytännöt esimerkiksi työntekijöitä rekrytoitaessa tai asiakkuuksista päätettäessä

Käytännön esimerkit ovat arvokkaita myös sen arvioimiseen toimiiko itsesäätely vai tarvitaanko poliittista ja lainsäädännöllistä ohjausta. Todennäköisesti tarvitaan erilaisten säätelymekanismien yhdistelmiä, jotta käytännöt olisivat yhteiskunnallisesti kestäviä.

Ihmisen ja koneen yhteistoiminnan politiikka

Selonteko tuo esille tarpeen ymmärtää syvällisemmin ihmisen ja koneen vuorovaikutusta. Tällä alueella tehdään monilla tieteenalueilla tutkimusta, esimerkkeinä ihmisen ja tietokoneen välisen vuorovaikutuksen monitieteinen tutkimus (engl. human-computer interaction), käytännöllinen filosofia tai teknologian antropologia. Eettinen tietopolitiikkaa edellyttää tutkimuksen laajentamista yhteiskunnallisempiin ja poliittisempiin kysymyksenasetteluihin. Ihmisen ja koneen työnjaon määrittely on aikamme suuria poliittisia kysymyksiä: selonteko painottaa ihmisten ominaisuuksien ”merkittävyyden tunnistamista ja aktiivista ylläpitämistä”. Jotta tekoälysovelluksia todella käytettäisiin luovuuden ja sosiaalisten taitojen tukemiseen, laajempien kokonaisuuksien hahmottamiseen ja sivistyksen ylläpitämiseen, tarvitaan aktiivista ja ennakoivaa poliittista ohjausta. Tähän eivät riitä yleisluonteiset pyrkimykset hyvinvoinnin edistämisestä ja henkilökohtaisen autonomian kunnioittamisesta. Ihmisen ja koneen yhteistoiminnan politiikkaa on rakennettava ja edistettävä johdonmukaisesti. Tämä edellyttää, että sille identifioidaan myös hallinnollinen kotipesä.

Selonteossa tunnistetaan teknologioiden tahattomien kerrannaisvaikutusten vahingollisuus. Teknologiankehitys voi mennä yhteiskunnallisesti pieleen lukuisin eri tavoin. Sen sijaan että humanistien ja yhteiskuntatieteilijöiden toivotaan tutkivan teknologioiden sosiaalista hyväksyttävyyttä ja toisaalta teknologioiden käytön epäonnistumisia ja vinoumia, heitä tulisi kouluttaa tarkastelemaan milloin teknologiat voisivat olla parhaimmillaan. Toistaiseksi ihmistieteilijöiltä puuttuu luovaa ajattelua ja osaamista, jolla raivata tätä kenttää. Opiskelijoita ei ole ohjattu tarpeeksi siihen, että digitalisaation tutkimus tai digitaaliset menetelmät ruokkisivat heidän mielikuvitustaan. Oppimisen tueksi tarvitaan lisää luovaa ajattelua, näköalattomuuden vastustamista ja tulevaisuuden visioiden muotoilua. Tätä ei voi kuitenkaan tehdä, jos yhteiskunnan yleinen ilmapiiri on tutkimuksen ja sivistyksen vastainen ja käsittelee teknologioita kapeasti ja kriitikkittömästi kaiken ratkaisijoina. Tekoälykeskustelun hurmoshenkisyys on koko ilmiöille vahingollista.

Teknologiasta on tullut yhä kiinteämpi osa arjen tekemisiä, sitä ei voi ajatella irrallisena ihmissuhteista, organisoitumisen ja hallinnan rakenteista tai poliittisista pyrkimyksistä. Samanaikaisesti on kehitettävä ymmärrystä tietoisista teknologiasta irtautumisista – milloin olisi hyvä pitää esimerkiksi automatisaation etäisyyttä, ajatella esimerkiksi hoivaa tai yhteistyötä ilman teknologiaa. Eettinen tietopolitiikka voi toteutua tekoälyn aikakaudella vain siinä tapauksessa, että kasvatamme itseämme ja muita tietoisiin teknologiasuhteisiin. Tähän kuuluu myös varovaisuus ja varautuneisuus teknologioita kohtaan sekä ilmastonmuutokseen liittyvien kysymysten huomioiminen teknologiaa kehitettäessä.

Kirjallisuus:

Lehtiniemi, T., & Ruckenstein, M. (2019). The social imaginaries of data activism. *Big Data & Society*. <https://doi.org/10.1177/2053951718821146>